

Regionalna saradnja na Balkanskom poluostrvu početkom XX i XXI veka: sličnosti i razlike**

U ovom radu autori ističu glavne tokove nastanka i razvoja regionalnih inicijativa na Balkanskom poluostrvu s početka XX veka (Balkanski savez i Mala Antanta), kao i kakve su sličnosti i razlike sa današnjim dominantnim oblicima multilateralne saradnje u ovom delu Evrope (pre svega Savet za regionalnu saradnju, Berlinski proces i 'Otvoreni Balkan'). Stoga će autori ukazati kakvi su međunarodni uticaji na konfiguraciju regionalne saradnje u navedenim vremenskim razdobljima na Balkanskom poluostrvu, kao i koliko složenost odnosa između država regiona i njihovih unutrašnjih prilika utiče na to. Takođe, duboka podeljenost unutar balkanskih društava u istorijskom kontekstu odražava se i na dinamiku regionalne saradnje.

S tim u vezi oni ukazuju i na određene sličnosti koje karakterišu same organizacione forme saradnje u regionu Balkana, njihov način rada i unutrašnje procedure početkom ovog i prethodnog veka.

Ključne reči: Balkansko poluostrvo, regionalna saradnja, Balkanski savez, Mala Antanta, Berlinski proces, Savez za regionalnu saradnju, 'Otvoreni Balkan'

Istorijska pozadina

Istorija Balkanskog poluostrva tokom XX veka pokazala je određene ciklične karakteristike. Pojedini akteri su se u regiji pojavljivali i povlačili, kao i neke tendencije konflikata i pokušaja uspostavljanja balkanske saradnje. Ideje koje su se pojavljivale u tadašnjim javnostima balkanskih država bile su vezane kako za pokušaje uspostavljanja međusobne intenzivne saradnje, tako i ispravke „istorijskih nepravdi” nanetih nakon lokalnih, ali i globalnih ratova na ovom području. Zato su antagonizmi između ovdašnjih država i naroda bili izraženi, uporedo i sa pokušajima uspostavljanja što jače

* Prof. dr Dragan Simić, redovni profesor, prof. dr Dragan Đukanović, redovni profesor i mr Dragan Živojinović, asistent, Univerzitet u Beogradu — Fakultet političkih nauka. *E-mail:* draganrsimic@yahoo.com. dragandjuk@yahoo.com, zivojinovic75@yahoo.com

** Rad je izlagan na konferenciji „Transformacija društva u procesu evropeizacije — slučaj Crne Gore i Republike Srbije” održanoj 26. novembra 2021. godine u Podgorici u organizaciji Humanističkih studija Univerziteta Donja Gorica i Univerziteta u Beogradu — Fakulteta političkih nauka. Skup je deo projekta „Evropa i Crna Gora — transformacija crnogorskog društva u procesu evropeizacije Zapadnog Balkana”, koji je podržan od Ministarstva prosvjete, nauke, kulture i sporta Crne Gore.

međusobne saradnje, a ti procesi su išli gotovo u potpunosti paralelno i istovremeno. Stoga su se i forme uspostavljanja saradnje na Balkanskom poluostrvu tokom proteklih više od stotinu godina razvijale u veoma složenim okolnostima.¹ Ovo je pre svega vezano za međunarodno okruženje i dominantne aktere u tadašnjim periodima (sa izrazito složenim kompleksom njihovih neusaglašenih i protivrečnih interesa), ali i određene potrebe i pokazivanja volje elita ovdašnjih država da se na Balkanu saradnja razvija.

Početak XX veka bio je svakako vezan za formiranje *dva balkanska saveza* (1912. i 1913. godine), ali su oni predominantno bili vezani za nacionalno oslobođenje od Osmanske carevine i proširenje teritorija „novih” etnonacionalnih država.² Stoga su ti savezi bili više suštinski sa ovim ciljem formirani, a bez težnje da se uđe u dugotrajnije forme međusobne saradnje država koje su jedva tada baštinile tek vek postojanja. Dakle, usled zaokupljenosti procesom zaokruživanja svoje državnosti i konstituisanjem svih obeležja država, balkanske zemlje nisu međusobno povezivanje smatrale krucijalnom potrebom. Naprotiv, brojne integracionističke ideje na Balkanskom poluostrvu još s kraja XVIII i tokom XIX veka, a pre svega u Srbiji i Grčkoj, ali u nešto manjoj meri i u Rumuniji i Bugarskoj, nisu nailazile na značajniju podršku.³

Dakle, saradnja koja se podrazumevala kao očekivana i normalna na Balkanu u ovom razdoblju bila je samo u segmentu odbrane u odnosu na Osmansko carstvo, a ostali vidovi nisu smatrani vitalno važnim početkom XX veka. Štaviše, pojavljivanje novih teritorijalnih sporova sa susedima, na teritorijama oslobođenim od Osmanskog carstva, doprinelo je samo dodatnom udaljavanju ovdašnjih država i stvaranju novih razloga za međusobne antagonizme.⁴ Ovo ostaje na određeni način i osobenost prve polovine XX veka i kada je nakon balkanskih ratova i Prvog svetskog rata došlo do utvrđivanja granica između balkanskih država. U kasnijim razdobljima navedeno se posebno odnosilo na Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, Albaniju, Rumuniju, Grčku i Bugarsku.⁵ Čitav niz sporazuma o razgraničenju između balkanskih država u ovom periodu doprineo je, dakle, zapravo samo produbljivanju međusobnih problema umesto njihovom

¹ Duško Lopandić i Jasminka Kronja, *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu*, Evropski pokret u Srbiji, Fondacija Feridrich Ebert, Beograd, 2010, str. 33–45.

² Videti u: Momir Stojković (ur.), *Balkanski ugovorni odnosi (1876–1996)*, I tom, JP Službeni list SRJ, SJU „Međunarodna politika”, 1998, str. 285–402.

³ Stevan K. Pavlović, *Istorija Balkana 1804–1945*, treće izdanje, CLIO, Beograd, 2018, str. 37–42.

⁴ Velibor Gavranov, Momir Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1972, str. 269–276.

⁵ Jovan M. Jovanović, *Diplomatska istorija Nove Evrope 1918–1938*, Tom II, Izdavačka kuća Koste J. Mihailovića, Beograd, 1939, str. 463–512.

rešavanju, a otvorila su se i aktuelizovala pitanja koja su se ticala položaja etničkih manjina, ali i brojna pitanja ratnih odšteta/reparacija.⁶

Interesi pojedinih evropskih i svetskih sila, takođe su determinisali procese povezivanja na Balkanu. Stoga je u razdoblju između dva svetska rata Francuska u značajnijem smislu vodila dominantnu ulogu u kreiranju i definisanju regionalne saradnje na Balkanskom poluostrvu, a ovim oblicima često se protivila Nemačka, a sve intenzivnije posredno i Italija i Velika Britanija.⁷ Tu su naravno i Albanija i Bugarska, kao zemlje koje nisu htele učestvovati u balkanskim formama saradnje upravo zbog nezadovoljstva političkim rasporedom moći i odnosom snaga nakon Prvog svetskog rata, i koje su pokušavale da zahvaljujući naglašenom revizionizmu osnaže svoje pozicije.

Regionalna saradnja na Balkanskom poluostrvu tokom XX veka: ambiciozni okvir aktivnosti i propast balkanskih saveza (1934–1938. i 1953–1956)

Veoma teške političke i ekonomske prilike nakon okončanja Prvog svetskog rata rezultirale su nužnošću uspostavljanja prvih formi međusobnog povezivanja država Balkana. Zato je neposredno nakon kraja ovog globalnog sukoba došlo do formiranja pre svega *Male Antante*, između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Čehoslovačke i Rumunije nakon 1921. godine.⁸ Ova forma saradnje u „raskomadanoj” Srednjoj Evropi nakon propasti Austrougarske, nastala je pod predominantnim uticajem Francuske. Mnoštvo sporazuma i aktivnosti koje su usledile u okviru ovog vojnog i političkog saveza su se razvijale postepeno, a sa prevashodnim zadatkom da se onemogućí jačanje uticaja Mađarske i Nemačke u ovom delu Evrope.⁹ Nakon etabliranja prvih oblika regionalne ekonomske saradnje u Srednjoj Evropi, pokazali su se i određeni problemi, pre svega vezani za svetsku ekonomsku krizu (1929–1933), ali i pojava razmirica oko ratnih odšteta sa pre svega Mađarskom i Austrijom.¹⁰

Takođe, paralelno sa konceptom Male Antante pojavljuju se i druge ideje, poput „Panevrope” francuskog ministra spoljnih poslova Aristida Brijana (*Aristide Briand*) ili sličnih zamisli grofa Riharda fon Kudehove-Kalergija (*Richard von Coudenhove-Kalergi*), koje su nudile evropsku federalističku alternativu malim i nestabilnim subregionalnim savezima.¹¹ U ovom razdoblju postojao je problem sve zna-

⁶ *Ibidem*, str. 189–249.

⁷ *Ibidem*, str. 325–410.

⁸ Zdenjek Sladek, *Mala Antanta 1919–1938.: Njene privredne, političke i vojne komponente*, Službeni glasnik, Beograd, 2019, str. 13–36.

⁹ *Ibidem*, str. 97–158.

¹⁰ *Ibidem*, str. 159–184. i 125–128.

¹¹ *Ibidem*, str. 131–134. Videti i: Рихард фон Кудехове Калерги, *Паневропа*, Македонска искра, Паневропска унија на Македонија, Скопје, 2008, стр. 163–176.

čajnijeg povezivanja Mađarske sa Austrijom i Nemačkom (formirana je bila i Austrijsko-nemačka carinska unija), ali i stalna opasnost od nekadašnjeg Sovjetskog Saveza i njegovog širenja ka Srednjoj Evropi i Sredozemlju.¹² Poslednja etapa u razvoju Male Antante od 1934. do 1939. godine pokazala je da je ovaj savez *de facto* neodrživ dugoročno, i pored pokušaja čvršćeg institucionalnog vezivanja kroz uspostavljeni Ekonomski savet.¹³ Nestanak Male Antante potvrdio je neuspeh koncepta uspostavljanja vojne saradnje, a posebno tokom 1938. godine, odnosno nakon intervencije na Čehoslovačku od strane Nemačke i posle anšlusa Austrije.¹⁴ Konstrukcija izrazito ambiciozno smišljene Male Antante tako se urušila kao „kula od peska”, a tok Drugog svetskog rata ju je, pokazalo se, u potpunosti obesmislio.

Balkanski savez, nastao u prvoj polovini 30-ih godina XX veka, zapravo je bio vezan za pokušaj prevashodno stvaranja regionalne carinske unije.¹⁵ Naravno, postojale su u liberalnim i socijalističkim krugovima i brojne ideje da se oformi savez balkanskih država, ili određena vrsta federacije. Ipak, te vrste ideja nisu uspele da se realizuju, ali određene forme prvobitne regionalne saradnje su krenule da se uspostavljaju. Složene unutrašnje prilike u svim zemljama, kao i odijumi u njihovim javnostima prema susedima, takođe, su predstavljale prepreke u realizaciji ovih nastojanja za intenziviranje međudržavne saradnje.¹⁶ Isto se odnosilo i na jačanje diktature jugoslovenskog kralja Aleksandra Karađorđevića, ali i postupno jačanje fašističkih tendencija u Rumuniji.¹⁷ Istovremeno složena dinamika unutrašnjih odnosa u Grčkoj uticala je protivrečno na balkansku multilateralnu saradnju.¹⁸

Prvobitne četiri balkanske konferencije i ustanovljenje Balkanskog saveza nakon 1934. godine podrazumevale su nužnost uspostavljanja značajnije međudržavne saradnje u oblasti privrede, intelektualne svojine, kao i odnosa sa Ligom naroda.¹⁹ Navedene konferencije su uključile i pokretanje značajnijeg intenziteta političke i pravne saradnje, zaštite od napada treće zemlje, ali i snaženje kapaciteta privredne saradnje kroz formiranje posebne carinske unije.²⁰ Tako su u ovom razdoblju bili veoma ambiciozno osmišljeni i načini da se oforme

¹² Zdenjek Sladek, *Mala Antanta 1919–1938.: Njene privredne, političke i vojne komponente*, op. cit, str. 134–139.

¹³ *Ibidem*, str. 200–204. i 185–237.

¹⁴ Velibor Gavranov, Momir Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, op. cit, str. 270–271.

¹⁵ Jovan M. Jovanović, *Diplomatska istorija Nove Evrope 1918–1938*, Tom II, op. cit, str. 161–162. i 171–173.

¹⁶ *Ibidem*, str. 149–151.

¹⁷ Stevan K. Pavlović, *Istorija Balkana 1804–1945*, treće izdanje, op. cit, str. 365–390.

¹⁸ *Ibidem*, str. 391–406.

¹⁹ Balkanske konferencije su bile održane u Atini 1930, Istanbulu 1931, Bukureštu 1932. i Solunu 1933. godine. Detaljnije u: Jovan M. Jovanović, *Diplomatska istorija Nove Evrope 1918–1938*, Tom II, op. cit, str. 152–158.

²⁰ *Ibidem*, str. 152–158.

Zavod za trgovinu, Zadružni ured Balkana, Poštanski savez Balkana i Trgovinska komora Balkana. Od 1932. godine u fokus dolaze i prava etničkih manjina na Balkanu, ali i sagledavanje uporednog socijalnog zakonodavstva.²¹ Kulturna i naučna saradnja se zasnivala na inicijativi o formiranju Balkanskog instituta za istorijska istraživanja, ali i prevođenju dela književnika iz balkanskih država na druge jezike ovog regiona.²² Štaviše, fokus je bio stavljen i na saradnju u oblasti štampe i filma, ali i uspostavljanje nastave balkanskih jezika na fakultetima u regionu.²³ Balkanske konferencije su aktuelizovale i teme poput razvoja saobraćajne mreže (pre svega železnice i putne infrastrukture), ali i promovisanja prava žena.²⁴ Nakon formalne uspostave Balkanskog saveza u Atini 1934. godine pokazalo se da će usled nedostatka sveobuhvatnosti/inkluzivnosti ove forme regionalne saradnje pojedine države ostati mimo ovog aranžmana.²⁵ Tako su Bugarska i Albanija ostale po strani i podložne pre svega uticajima Italije, ali i Velike Britanije i Nemačke. Ipak, suštinski je nemački revizionizam uspeo da uruši, ali pre toga i učini nekorisnom balkansku regionalnu saradnju 30-ih godina XX veka.²⁶

Delovanje vodećih međunarodnih aktera na balkanskom području 30-ih godina XX veka samo je potpomoglo ubrzanom urušavanju tadašnje regionalne saradnje. Italija je gotovo otvoreno počela da pokazuje podršku pobunjeničkim pokretima i opcijama u Kraljevini Jugoslaviji (pre svega ustašama i VMRO), ali je istovremeno radila na stvaranju što bližih relacija sa Bugarskom i Albanijom.²⁷ Takođe, Italija se sa ciljem širenja svog uticaja u ovom regionu pokušala približiti partnerskim odnosima sa Turskom i Grčkom, ali do toga nije došlo, za razliku od stvaranja savezništava sa Mađarskom i Austrijom 1934. godine.²⁸

Uporedo sa navedenim, različiti pristupi vodećih evropskih sila prema Balkanskom savezu doprineli su njegovoj nehomogenosti i suštinski nestanku tokom 1938. i 1939. godine. Velika Britanija pokušavala je da svoje odnose balansira sa članicama ovog saveza, ali i sa Albanijom i Bugarskom, dok je Francuska na evropskom planu gubila uticaj, ali je najzdušnije podržavala ovaj vid saradnje.²⁹ Brojni pokušaji blokade inicijative bili su više nego evidentni od strane Nemačke i Italije.

I nakon Drugog svetskog rata, odnosno od 1953. do 1955. godine, formira se kratkotrajni *Balkanski savez* između Turske, Grčke i

²¹ *Ibidem*, str. 155–156.

²² *Ibidem*, str. 156.

²³ *Ibidem*, str. 156.

²⁴ *Ibidem*, str. 158.

²⁵ *Ibidem*, str. 160–161.

²⁶ *Ibidem*, str. 163–167.

²⁷ *Ibidem*, str. 359–409.

²⁸ *Ibidem*, str. 17–26.

²⁹ *Ibidem*, str. 179–180.

Jugoslavije.³⁰ Njegov je suštinski cilj bio vezan za sprečavanje prodiranja bilo kakvog značajnijeg uticaja Sovjetskog Saveza u Evropi, a predviđao je predominantno mehanizme vojne saradnje. Istovremeno u okviru Balkanskog saveza bili su formirani Stalni sekretarijat, Stalni savet (ministara spoljnih poslova) i Balkanska savetodavna skupština.³¹ Uticaj Sjedinjenih Američkih Država bio je evidentan na kratkoročni Balkanski savez, ali postupno okretanje Jugoslavije ka alternativnim spoljnopolitičkim konceptima, a pre svega nesvrstanosti nakon 1955. i 1961. godine, dovelo je do toga da Balkanski savez sve više gubi na značaju i da zapravo nestane.³² Takođe, i brojne smene političkih elita u Grčkoj i Turskoj su uslovile da ovaj aranžman balkanski multilateralni zapravo na određeni način bude obustavljen.

Sve do gotovo samog kraja hladnoratovske ere nije bilo značajnijih napora da se uspostavi međudržavna saradnja na Balkanu, a usled podeljenosti između Istoka i Zapada i pre svega svojevrzne podjednake distance koju je imala nesvrstana Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija prema tadašnjim vodećim centrima moći. Pred kraj ovog hladnoratovskog razdoblja, ideja jugoslovenskog državnog vrha bila je da je balkanska saradnja nužna i poželjna, ali se ona nije ni na koji način mogla suštinski ostvariti ni krajem 80-ih godina XX veka.³³

Savremena paradigma regionalne saradnje na Balkanskom poluostrvu

Okviri balkanske saradnje koji su otpočeli na samome kraju Hladnog rata predstavljali su stidljive pokušaje da se dođe do prevazilaženja nagomilanih problema i stvarnog međusobnog nepoverenja gomilanog gotovo prethodna dva veka. Tadašnja Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija je pokušavala da još u februaru 1988. godine organizuje posebnu konferenciju ministara spoljnih poslova Balkanskog poluostrva.³⁴ Iako je ovo bio značajan prodor na spoljnopolitičkom planu Jugoslavije, efekti ove konferencije u širem kontekstu su postali zanemarljivi.³⁵ Štaviše, činilo se da Balkan ulazi u novu fazu potpune interne stabilnosti i dijaloga, ali postjugoslovenski sukobi posle 1991. godine su sve to poništili i zapravo demantovali.

Pokušaji jugoslovenskog rukovodstva da se zemlja uklopi u što više asocijacija koje su okupljale podunavske, jadranske, crnomorske države, kao i ranija, od sredine 70-ih godina, uključenost u inicijativu

³⁰ Velibor Gavranov, Momir Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, op. cit, str. 215–218.

³¹ *Ibidem*, str. 216–217.

³² *Ibidem*, str. 218–226.

³³ Tvrtko Jakovina, *Budimir Lončar: Od Preka do vrha svijeta*, Službeni glasnik, Beograd, 2021, str. 430–434.

³⁴ *Ibidem*, str. 218–226.

³⁵ *Ibidem*, str. 218–226.

Alpe-Jadran, nisu blagonaklono gledani u samoj zemlji.³⁶ Međutim, čitav niz sukoba na ovom području učinio je to povezivanje suštinski nemogućim, a bivšu SFR Jugoslaviju je to ostavilo na rubu svih regionalnih, kao i evropskih zbivanja. Stare zapadnoevropske, ali sve više i srednjoevropske predrasude prema Balkanskom poluostrvu i široj regiji Jugoistočne Evrope suštinski su produbljene i postaju predominantne i u narednom periodu. Ojačana su tako i neutemeljena uverenja o Balkanu kao problematičnoj regiji koja ne pripada u suštinskom smislu savremenoj Evropi i koju će dugoročno i uvek obeležavati samo stalni, nerešivi i trajni konflikti. Tako je još 1992. godine Vili Klas (*Willy Claes*), predsednik Saveta EU ukazao da Evropska unija treba da uključi samo katolički i protestantski krug zemalja, što se, kako je istakao, ne odnosi na zemlje koje karakteriše vizantijsko civilizacijsko nasleđe.³⁷ Kasniji prijem Kipra (2004), kao i Rumunije i Bugarske (2007), kao predominantno pravoslavnih država, na neki je način relativizovao ove izrazito tvrde stavove ovog više nego iskusnog evropskog političara. Ipak, treba istaći da su evidentne i više nego izražene značajne zadržke prema integraciji Zapadnog Balkana u EU i danas.

Kasnije potpisivanje Erdutskog i Dejtonskog sporazuma (1995) doprinelo je prvobitnoj stabilizaciji odnosa, ali ne i rešavanju otvorenih pitanja među pre svega postjugoslovenskim državama.³⁸ Nekoliko desetina regionalnih inicijativa krenulo je da se osniva, a najznačajnija iz tog razdoblja je *Pakt za stabilnost u Jugoistočnoj Evropi* od 1999. godine.³⁹ U prvih godinu i po dana postojanja ovog regionalnog okvira saradnje, bivša Savezna Republika Jugoslavija nije učestvovala u radu Pakta za stabilnost u Jugoistočnoj Evropi. Ovaj, a i kasniji modeli regionalne saradnje nailazili su na podršku Zapada, pre svega Evropske unije i Sjedinjenih Američkih Država, čime su one pokazale koliko je bitno uspostavljanje dobre saradnje između država nastalih pre svega na tlu bivše Jugoslavije. Takođe, značajna podrška stizala je i iz Nemačke, Francuske i Velike Britanije, kao tada najuticajnijih država članica Evropske unije. Ruska Federacija u prvoj deceniji postojanja Pakta za stabilnost u Jugoistočnoj Evropi nije iskazivala posebno interesovanje za ove forume za saradnju, ali ga u prvim godinama postojanja nije ni na koji način ni blokirala.

Uočavajući zapostavljenost, nedelotvornost i nefunkcionalnost regionalnih inicijativa, pre svega *Saveta za regionalnu saradnju* (posle 2008. godine), Savezna Republika Nemačka pokreće *Berlinski proces*

³⁶ *Ibidem*, str. 473.

³⁷ Navedeno prema: Predrag Simić, „Balkan i balkanizacija — jedan vek kasnije”, *Balkanske sveske*, br. 3, Niš, 2014, str. 13–28.

³⁸ S kraja Hladnog rata kreću prvobitni oblici regionalne saradnje kroz Rojajomski proces, SECI, itd. Videti: Duško Lopandić i Jasminka Kronja, *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu*, op. cit, str. 51–57.

³⁹ *Ibidem*, str. 76–95.

nakon 2014. godine.⁴⁰ On i danas ima snažnu podršku Evropske unije, ali na određeni način nakon odlaska Angele Merkel (*Angela Merkel*) sa mesta savezne kancelarke ostaje otvoreno pitanje kako će se ova inicijativa razvijati.⁴¹ Unapređena je umnogome saradnja u okviru Berlinskog procesa — pre svega kroz ekonomsku saradnju i integraciju u regionu (Regionalno ekonomsko područje nakon 2017. i Zajedničko regionalno tržište posle 2020) i razvoj infrastrukture u ovom delu Evrope.⁴² Takođe, Berlinski proces je uspeo da skrene pažnju regionalnim akterima na izvesne bezbednosne trendove i izazove (migracije, prekogranični kriminal, terorizam, itd.). Sa druge strane, nedovršavanje formalizovanja posebno osmišljenog koncepta *Zapadnobalkanske šestorke* iz 2013. godine pokazalo je nespornost međusobno antagonizovanih elita u regionu da se značajno unapredi regionalna saradnja.⁴³

Novo snaženje uloge Sjedinjenih Američkih Država posle 2020. godine pokazuje nužnost i važnost višestranog povezivanja u još uvek u Evropsku uniju neintegrisanom delu Balkana.⁴⁴ EU takođe insistira na tome sve više, a regionalna saradnja se smatra jednim od glavnih preduslova za poboljšanje odnosa između ovdašnjih država.⁴⁵ Ipak, nakon pojave inicijative *'Mali Šengen'* s kraja 2019. godine vidan je bio raskorak između SAD i pre svega Savezne Republike Nemačke oko statusa ove inicijative.⁴⁶ To je rezultiralo smanjenom inkluzijom današnjeg *'Otvorenog Balkana'* (*'Open Balkan'*), gde tri aktera sa Zapadnog Balkana još uvek nisu pristupila ovom aranžmanu (Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Kosovo*). Nemačka je smatrala da je nužno da Evropska unija preko koordinacije sa Svetom za regionalnu saradnju ovu inicijativu „preuzme”, te je na samitu Berlinskog procesa u novembru 2020. godine veći deo onoga što je *'Mali Šengen'* u svojoj osnovi predviđao zapravo preuzet.⁴⁷ Ovakva razmimoilaže-

⁴⁰ Dragan Đukanović, Milan Krstić, „Berlinski proces — nemačka 'zapadnobalkanska' inicijativa”, *Srpska politička misao*, god. XXIII, vol. 54, br. 4, Beograd, 2016, str. 169–185.

⁴¹ Ivica Petrović, „Odlazak Angele Merkel će biti kraj Berlinskog procesa?”, *Deutsche Welle*, Berlin, 21. oktobar 2021. <https://www.dw.com/bs/odlazak-angele-merkel-%C4%87e-biti-i-kraj-berlinskog-procesa/a-59152155>, 22/11/2021.

⁴² Dragan Đukanović, Branislav Đorđević, „'Mali Šengen' — koncept, implementacija i kontroverze”, *Međunarodni problemi*, god. LXXII, br. 3, Beograd, 2020, str. 595–618.

⁴³ Dragan Đukanović, *Balkan na postbladnoratovskom raskršću (1989–2020)*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Službeni glasnik, Beograd, 2020, str. 151–156.

⁴⁴ „U. S. Commitment to the Western Balkans”, Ned Price, Department Spokesperson, April 26, 2021. <https://www.state.gov/u-s-commitment-to-the-western-balkans/>, 22/11/2021.

⁴⁵ Videti: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/enlargement-policy/policy-highlights/regional-cooperation_en, 21/11/2021.

⁴⁶ Anila Šuka, „Velika zbrka oko Malog Šengena”, *Deutsche Welle*, Berlin, 20. septembar 2020. <https://www.dw.com/sr/velika-zbrka-oko-malog-%C5%A1engena/a-54935097>, 21/11/2021.

⁴⁷ „Chair's Conclusion”, Berlin Process Summit, Sofia, 6 November 2020.

nja su privremeno nestala nakon izjave kancelarke Angele Merkel u Beogradu 14. septembra 2021. godine, kojom je nedvosmisleno podržala 'Otvoreni Balkan'.⁴⁸ Insistiranja SAD su i danas više nego evidentna da Bosna i Hercegovina i Crna Gora što pre budu uključene u 'Otvoreni Balkan', iako postoje određeni problemi, kako odrediti budućnost ove inicijative.⁴⁹ Naime, preuzimanjem velikog broja osmišljenih aktivnosti za 'Otvoreni Balkan' od strane Berlinskog procesa, ovu je inicijativu gotovo u potpunosti ostavio bez realnog sadržaja. Premijer Vlade u Prištini Aljbin Kurti (*Albin Kurti*) izričito je protiv ove inicijative, iako se prethodna vlada „Vašingtonskim sporazumom” iz 2020. godine jasno obavezala da pristupi tadašnjem 'Malom Šengenu', tj. današnjem 'Otvorenom Balkanu'.⁵⁰

Kada sagledamo današnju regionalnu saradnju na Balkanu i oblasti koje ona pokriva, uočavamo mnoštvo komponenata. Pored ekonomske, odnosno predominantno kreiranja Zajedničkog regionalnog tržišta, a prethodno Regionalnog ekonomskog područja, značajna je pravosudna i saradnja u oblasti bezbednosti.⁵¹ Regionalnu saradnju u okviru pre svega Saveta za regionalnu saradnju dodatno upotpunjuju oblasti digitalizacije, ljudskih resursa, privlačenja investicija i zaštita životne sredine.⁵² Posebna pažnja se posvećuje i osetljivim grupama, a pre svega punoj integraciji Roma, kao i poboljšanju položaja mladih.⁵³ Savet za regionalnu saradnju u saradnji sa Berlinskim procesom, ali i 'Otvoreni Balkan' danas su dakle fokusirani na ekonomsku saradnju na Zapadnom Balkanu. Veoma je značajno da je ovakve inicijative podsticala još u prvoj polovini protekle decenije nemačka kancelarka Angela Merkel. Značajna podrška 'Otvorenom Balkanu' stiže i od Atlantskog saveta (*Atlantic Council*), koji neretko učestvuje na samim samitima ove inicijative.⁵⁴ Istovremeno, nemačka kancelarka Merkel dala je svojevremeno inicijalni podsticaj osnivanju Regionalne kancelarije za saradnju mladih, a po ugledu na sličnu inicijativu koja već decenijama postoji između Nemačke i Francuske.⁵⁵ Pojavlju-

⁴⁸ „Merkel: Berlinski proces je nezamenljiv, 'Otvoreni Balkan' ga može ubrzati”, *Gradski*, Podgorica, 14. septembar 2021. <https://gradski.me/merkel-berlinski-proces-je-nezamjenljiv-otvoreni-balkan-ga-moze-ubrzati/>, 21/11/2021.

⁴⁹ „Komšić i Džaferović sa Eskobarom: Za SAD neprihvatljiva promena Dejtona”, *NI*, Beograd, 8. novembar 2021. <https://rs.n1info.com/region/komsic-sa-sad-nece-bit-prihvatljivo-nista-sto-se-tice-promena-dejtona/>, 21/11/2021.

⁵⁰ „Ne može biti 'Otvorenog Balkana' dok je Srbija zatvorena za Kosovo”, *NI*, 11. novembar 2021. <https://rs.n1info.com/vesti/kurti-ne-moze-bit-otvorenog-balkana-dok-je-srbija-zatvorena-za-kosovo/>, 21/11/2021.

⁵¹ Videti: <https://www.rcc.int/home>.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ „'Open Balkans' Summit opens in Belgrade”, *NI*, Belgrade, 4 November 2021. <https://rs.n1info.com/english/news/open-balkans-summit-opens-in-belgrade/>, 22/11/2022.

⁵⁵ „Merkel: Mladi na Balkanu će sarađivati već od školskog uzrasta”, *Buka*, Banja Luka, 2. jul 2016. <https://6yka.com/novosti/merkel-mladi-na-balkanu-ce-saradivati-vec-od-skolskog-uzrasta/>, 22/11/2021.

ju se, u međuvremenu, i inovativni predlozi za osnivanje novih formi saradnje, poput osnivanja Balkanske filmske komisije i pokretanja Balkanskog festivala vina u okviru 'Otvorenog Balkana'.⁵⁶ Ovde u okviru 'Otvorenog Balkana' postoji mogućnost da se u zavisnosti od budućeg razvoja ove inicijative, regionalna saradnja produbi i nekim drugim, a za sada neobuhvaćenim oblicima saradnje.

Dakle, ponovo treba podvući da su neke forme saradnje nastale u koordinaciji sa međunarodnim akterima, uključiv i one koje se smatraju „autohtonim” odnosno nastalim na inicijativu lidera Zapadnog Balkana, a poput 'Otvorenog Balkana' ili Regionalne kancelarije za saradnju mladih. Takođe, pri „prekomponovanju” regionalne saradnje na Balkanu u savremenom razdoblju, jasno je da se primenjuju određena iskustva postojeće međudržavne saradnje na krajnjem severu Evrope (bogata višedecenijska nordijska iskustva), kao i Beneluksa i srednjoevropskog koncepta Višegrad 4.⁵⁷

Svakako dodatni izazovi u regionalnoj saradnji na Balkanu su vezani i za različite „talase” odnosa ovdašnjih javnosti prema njoj — od nezainteresovanosti, preko izvesne skepse ili protivljenja, do sramežljivog odobravanja. Takav odnos javnosti svakako nije povoljan kao ambijent za razvoj novih formi regionalne saradnje, a posebno njeno prihvatanje kao potrebe samih građana u regionu. No, uporno insistiranje pre svega Sjedinjenih Američkih Država na održivosti, te potpunoj inkluzivnosti pre svega 'Otvorenog Balkana', ali i Zajedničkog regionalnog tržišta, pokazuje činjenicu da će se ona i dalje razvijati u narednom periodu. U tom smislu bitno je ubuduće posmatrati i kako će se regionalna saradnja na Balkanu razvijati u kompleksnim odnosima Istoka i Zapada i njihove „konfrontacije” interesa u samom ovom regionu.

Čini se da prema ovim oblicima saradnje na Balkanu Ruska Federacija iskazuje određenu skepsu, ali ne i suštinsko protivljenje, jer je mera njenog otpora prema integrativnim procesima pre svega vezana za nova proširenja Severnoatlantskog saveza na Bosnu i Hercegovinu, a potencijalno i na Srbiju.⁵⁸ Narodna Republika Kina, kao prilično jak i prisutan akter na Balkanu, takođe, ne pokazuje protivljenje ovim oblicima saradnje na Balkanu, pritom najviše insistirajući na svom postojećem aranžmanu China-CĒEC (*Cooperation between China and Central and Eastern Europe Countries*).⁵⁹

⁵⁶ „Joint Statement of the leaders of 'Open Balkan'”, Skopje, 29 July 2021. <https://vlada.mk/node/26063?ln=en-gb>, 22/11/2021.

⁵⁷ Videti: „Non Paper on the New Concept of Joint Performance of the Western Balkan countries aimed at Intensifying EU integration (Western Balkan Six — G6)”, April 2013. https://www.ceas-serbia.org/images/2015-i-pre/Non_paper_on_the_Western_Balkan_Six_G6_ENG_MEU.pdf, 22/11/2021.

⁵⁸ „Ambasada Rusije u BiH: Reagovaćemo na svako približavanje BiH i NATO-a”, *Radio Slobodna Evropa*, Prag, 18. mart 2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/31158239.html>, 22/11/2021.

⁵⁹ Ivona Lađevac, „Odgovor Kine na novi bezbednosni izazov”, u: Vladimir Ajzenhamer, Nebojša Vuković (urs), *Čovek, prostor, tehnologija, ideje: međunarodna*

Ono što će najviše u narednom periodu determinisati odnose na Balkanu, uključujući i perspektivu regionalne saradnje, jeste nedostatak jasne opredeljenosti Evropske unije prema proširenju. Zbog toga upravo postoji mogućnost da se njen odnos prema regionu Zapadnog Balkana ponovno u manjoj ili većoj meri vratiti na nekadašnji regionalni pristup (1996–1997), koji je podrazumevao pre svega potpunu i sinhronizovanu integraciju regiona, a ne kao do sada u okviru Procesu stabilizacije i pridruživanja tzv. individualni pristup ka članstvu u Uniji.⁶⁰ Mnogo će toga u okviru regionalne saradnje u ovom delu Evrope svakako zavisiti i od budućih proširenja Severnoatlantskog saveza, a pre svega kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, na čemu se intenzivno insistira.

*Istorijska i savremena paradigma:
sličnosti i razlike regionalne saradnje
na Balkanskom poluostrvu*

Nezahvalno je u politistorijskom kontekstu suštinski komparirati određene pojave ili fenomene. Međutim, ovim istraživanjem ukazujemo da zapravo postoje određene više nego uočljive sličnosti između međudržavne, tj. regionalne saradnje na Balkanu 30-ih godina XX veka i savremenih vidova multilateralnog povezivanja u ovom delu Evrope. To se pre svega odnosi na sticaj međunarodnih okolnosti, koji uključuje predominantne aktere i njihove nespojive interese, ekonomsku krizu 30-ih godina i naznake nove svetske ekonomske krize nakon 2008. godine i sasvim verovatno uslovljene sada već gotovo dvogodišnjom pandemijom COVID-19.⁶¹ Tu je svakako i uočljiva tendencija jačanja autoritarizma u balkanskim zemljama u navedenim razdobljima, kao i obnavljanje starih antagonizama između balkanskih država i naroda, a koji su u značajnijom meri obeležavale čitav XX vek.⁶² Ovim opštim zajedničkim karakteristikama analiziranih razdoblja razvoja regionalne saradnje na Balkanu možemo dodati i sledeće *sličnosti*:

a) Balkanska saradnja tokom prve polovine XX veka nadovezivala se na integracionističke ideje koje su se pojavljivale kako tokom XIX, tako i s kraja XVIII veka.⁶³ I savremena regionalna balkan-

bezbednost u trećoj dekadi 21. veka, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2020, str. 126–151.

⁶⁰ Duško Lopandić i Jasminka Kronja, *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu*, op. cit, str. 225–226.

⁶¹ Faruk Hadžić, „Jesmo li na pragu stagflacije?“, *Al Jazeera Balkans*, Sarajevo, 17. oktobar 2021, <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2021/10/17/jesmo-li-zbog-rasta-cijena-energenata-na-pragu-stagflacije>, 22/11/2021.

⁶² Florian Bieber, *The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans*, Springer Link, London, 2020, pp. 31–88.

⁶³ Dragan Đukanović, „Ključni koncepti srpskih vladara po pitanju saveza balkanskih država i naroda od 1860. do 1912. godine“, *Kultura polisa*, god. XVI-II, br. 44, Beograd, 2021, str. 159–171.

ska saradnja svoje uporište traži u ovim „korenima”, ali se povezuje i na ideje koje su se pojavljivale nakon okončanja Hladnog rata. Sličnosti postoje i kada su u pitanju dominantni protagonisti, ali i brojni protivnici regionalne saradnje.

Naime, sfere društava koje su više upućene ka latentnoj i manifestnoj konfrontaciji i danas su kao i tih 30-ih godina veoma jake i homogene u svim državama Balkana. Sa druge strane, delovi ovdašnjih društava usmereni na saradnju su malobrojniji i manje interno usaglašeni (akademski, privredni i NVO sektori). Ovome doprinosi i stalna opredeljenost javnosti u društvima Balkana sa prilično oštrom dihotomijom *mi-oni* (susedi). Tu su i gotovo paralelni pre dve decenije otpočeti procesi „evropske integracije” i regionalne saradnje, sa jedne, i nove etnonacionalne homogenizacije, sa druge strane.⁶⁴

b) I u razdoblju prve polovine XX veka i danas postojale su države i njihove političke elite na Balkanu koje *via facti* ne prihvataju postojeći poredak pre svega na Zapadnom Balkanu. To su kada je u pitanju Balkanski savez od 1934. do 1938. godine bile Bugarska i Albanija, a i danas se slične aktivnosti i zamisli pojavljuju i u određenim javnim ili skrivenim agendama određenih političkih činilaca država Zapadnog Balkana.⁶⁵ One su pre svega oslonjene na pokušaje revizije aktuelnog postjugoslovenskog i posthladnoratovnog ustrojstva na Balkanu.

c) Saradnja vezana za Malu Antantu i Balkanski savez imala je u osnovi cilj da se obuzda Sovjetski Savez na jugoistoku Evrope. Velika Britanija je iskazivala rezervu, a Nemačka i protivljenje ovim oblicima regionalne saradnje u Srednjoj Evropi i na Balkanskom poluostrvu. Razlika u interesima vodećih aktera prelamala se, a i danas se odražava na regionalnu saradnju na Balkanu. To se odnosi na Sjedinjene Američke Države i Evropsku uniju, koje je značajnije podržavaju, ali i određene zadržke kako kod pojedinih država članica Unije, tako i kod zvanične Moskve.

d) Sadržaj regionalne saradnje na Balkanu prilično je istovetan u kompariranim razdobljima. Svakako dominira ekonomska saradnja (saradnja trgovinskih komora, težnja za carinskom unijom, itd.), saradnja univerziteta, saradnja u oblasti kulture (filma, prevođenja književnih dela, itd.). Privredna saradnja kao glavna osobenost regionalne povezanosti ni tada, s početka XX veka, a ni sada nije bila adekvatna da prevaziđe brojne bilateralne probleme, a politički oblici saradnje su bili svedeni i minimalni, što se može zaključiti i za sadašnju formu regionalne saradnje. Ideje vezane za slobodu kretanja na Balkanu, osnaženu pravosudnu saradnju i savremenu borbu protiv

⁶⁴ Goran Bašić, Bojan Todosijević, Ksenija Marković i Jovana Zafirović, *Istraživanje socijalnih odnosa između etničkih zajednica u Srbiji*, Centar za proučavanje entiteta, Institut društvenih nauka, Beograd, 2020, str. 40–238.

⁶⁵ Jovan M. Jovanović, *Diplomatska istorija Nove Evrope 1918–1938*, op. cit, str. 169–170.

kriminala i korupcije, takođe, čine značajnu komponentu okvira regionalne saradnje u oba analizirana perioda.

e) Suštinska fražilnost i nestabilnost ovih formi saradnje je, takođe, obeležje oba razdoblja. Nužan je uvek bio spoljni podsticaj nad oblicima međudržavne saradnje na Balkanu — pre svega dok je Francuska imala uticaj na evropskom nivou početkom prošlog veka. I danas je gotovo istovetno i pored promocije načela regionalnog vlasništva (*regional ownership*) nad oblicima regionalne saradnje od 2008. godine, odnosno pošto je Pakt za stabilnost u Jugoistočnoj Evropi preoblikovan u Savet za regionalnu saradnju.⁶⁶ Naime, jasno je da su sadašnje forme regionalne saradnje teško održive bez podrške pre svega Evropske unije, ali i u značajnoj meri Sjedinjenih Američkih Država.

f) Istovremeno i rezerve koje ne manifestuju potpuno jasno, ali ih zasigurno imaju Rusija, a i Kina, zbog svojih interesa na Balkanu, utiču na dinamiku savremene saradnje na Balkanu. Sa druge strane, Evropska unija kao važan, ali poprilično nesposoban akter ništa nije uspela da sanira na Balkanu tokom dve decenije aktuelizovanja Procesa stabilizacije i pridruživanja. Samim tim Evropska unija nije uspela ni da ubrza integraciju ovog dela Evrope prepuštajući ga svesno faktički sasvim drugim prilično uticajnim akterima. Takođe, uticaj Sjedinjenih Američkih Država tokom protekle dve decenije oscilira, ali nije ni približno tako evidentan i snažan kao tokom jugoslovenske krize od 1991. do 2001. godine. Sve navedeno uspešnu predikciju razvoja savremene regionalne saradnje na Balkanu čini sve manje mogućom.

g) Nerešeni i u istorijskom kontekstu nagomilani bilateralni problemi nisu tokom XX veka bili, a niti će biti prevaziđeni uspešnom multilateralnom saradnjom. Pre ili kasnije upravo oni postaju dominantna karakteristika celokupnih odnosa na Balkanskom poluostrvu. U kontekstu Zapadnog Balkana danas su to prevashodno složeni odnosi između Beograda i Prištine, kao i unutrašnje prilike u Bosni i Hercegovini i tamošnje stalne nestabilnosti.⁶⁷ Tu su i izrazito kompleksni odnosi između Bugarske i Severne Makedonije, koji su, takođe, dodatno usporili evropske integracije ove nekada najjužnije jugoslovenske republike. U širem kontekstu Balkanskog poluostrva veoma su loši i odnosi između Grčke i Turske, ali i tokom protekle tri decenije odnosi između Srbije i Hrvatske.

h) Nepostojanje „regionalne identifikacije” građana ovog dela Evrope se istovremeno pojavljuje kao problem u istinskom prihvatanju međudržavne saradnje. Naime, nikada dovršena konstrukcija regionalnog „zapadnobalkanskog” identiteta pokazala je da je izostala

⁶⁶ Dragan Đukanović, „Transformacija Pakta za stabilnost u Jugoistočnoj Evropi: novi podsticaji regionalnoj saradnji”, u: Dragan Đukanović (ur.), *Međudržavni forumi za saradnju u Evropi: uporedni modeli*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2007, str. 173–190.

⁶⁷ „Joint Statement on the Western Balkans”, The United States and the European Union, U. S. Department of State, October 20, 2021. <https://www.state.gov/joint-statement-on-the-western-balkans/>, 22/11/2021.

i značajnija unutrašnja kohezija.⁶⁸ Danas, uostalom kao i šire u istorijskom kontekstu, ne postoje ni minimalne osnove za uspostavljanje i promociju takvog identiteta, a za razliku od nekih drugih evropskih regionalnih celina.

Sve navedene sličnosti vezane za regionalnu saradnju na Balkanu tokom prve polovine XX i početkom XXI veka ukazuju na okvire u kojima je ona bila veoma nužna. Međutim, pojavljuju se i *izvesne razlike* koje se mogu uočiti u širem i užem smislu:

a) Nekadašnji oblici regionalne saradnje bili su uspostavljeni nakon Prvog i Drugog svetskog rata, a savremeni vidovi nakon okončanja Hladnog rata i serije postjugoslovenskih sukoba. Zato je dominantni fokus savremene saradnje vezan upravo za područje Zapadnog Balkana, a ne za čitavo Balkansko poluostrvo.

b) U uspostavljanju i održavanju savremene regionalne saradnje na Balkanu značajniju ulogu imaju Sjedinjene Američke Države, koje to nisu imale 30-ih godina XX veka. One su danas aktivni podržavalac svih ključnih formata ekonomske i sveukupne regionalne saradnje na Balkanu.⁶⁹

c) Za razliku od 30-ih godina XX veka, savremena subregionalna saradnja u Evropi poznaje različite uspešne forme i modalitete (Višegrad 4, Nordijska saradnja, Beneluks, itd.). Takođe, tu je i šira evropska integracija, koja nije postojala početkom 30-ih godina XX veka. Ipak, ona otelotvorena u članstvu u Evropskoj uniji je veoma udaljena za Zapadni Balkan i ovdašnje države, ali se mora svakako u analizi uzeti u obzir.

Složene savremene međunarodne i regionalne okolnosti ne ostavljaju nam mogućnost da zaključimo u kojem će pravcu ići i buduća balkanska saradnja. Mnoštvo je, dakle, „prethodnih” uslova koji se moraju ispuniti/uklopiti kako bi se ona u narednom razdoblju uspešno potencijalno realizovala. Pored svega već pobrojanog, dodatni izazovi regionalnoj saradnji mogu biti vezani za potencijalnu novu ekonomsku krizu, ali i nove talase unutrašnjih nestabilnosti u ovdašnjim državama. Treba tu dodati i za sada nedovršen proces proširenja Severnoatlantskog saveza na Balkanu (pre svega Bosne i Hercegovine).

Dodatnu nepredvidivost izaziva i činjenica da se puno toga strateški osmišljava i pokreće u okviru regionalne saradnje, a zapravo mnogo manje toga u suštini operativno i implementira. Ovo je posebno uočljivo u aktuelnom momentu kada je u pitanju konstituisanje Zajedničkog regionalnog tržišta nakon 2020. godine i u toku kreiranja inicijative ‘Otvoreni Balkan’ od 2019. godine.

Ostaje, u širem istorijskom kontekstu, i vidan problem pune inkluzivnosti balkanske regionalne saradnje, a pre svega onih okvira koji nisu pod potpunom i direktnom organizacionom kontrolom međunarodnih aktera. Ovo je pitanje u okviru regionalne saradnje ostalo otvoreno i danas kada su u pitanju inicijative poput ‘Otvorenog

⁶⁸ Dragan Đukanović, *Spoljnopolitički identiteti Srbije: protivrečnosti i refleksije*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2020, str. 76–77.

⁶⁹ „U. S. Commitment to the Western Balkans”, op. cit.

Balkana'. S tim u vezi pojavljuje se jedna vrsta značajnijih unutrašnjih otpora javnosti u pojedinim državama koje pre svega nekoliko godina nisu bile prepoznate kao „kočničari” saradnje na Zapadnom Balkanu, a pre svega u Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini. Zapadni Balkan skrajnut je danas u odnosu na Evropsku uniju i *de facto* otrgnut od „centra” Evrope. Stoga je region usredsređen na vlastite interne antagonizme i neretko njihova produbljivanja i nalazi se na poziciji potpune evropske periferije.⁷⁰ No, čini se, i da su regionalni akteri, ali i same ovdašnje javnosti, često i sami birali upravo takvu poziciju ovog dela Evrope tokom protekle tri posthladnoratovske decenije.

Literatura

- „Ambasada Rusije u BiH: Reagovaćemo na svako približavanje BiH i NATO-a”, *Radio Slobodna Evropa*, Prag, 18. mart 2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/31158239.html>, 22/11/2021.
- Bašić, Goran, Todosijević, Bojan, Marković, Ksenija i Zafirović, Jovana, *Istraživanje socijalnih odnosa između etničkih zajednica u Srbiji*, Centar za proučavanje entiteta, Institut društvenih nauka, Beograd, 2020.
- Bieber, Florian, *The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans*, Springer Link, London, 2020.
- „Chair’s Conclusion”, Berlin Process Summit, Sofia, 6 November 2020.
- Dragan Đukanović, *Balkan na posthladnoratovskom raskršću (1989–2020)*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Službeni glasnik, Beograd, 2020.
- Đukanović, Dragan i Krstić, Milan, „Berlinski proces — nemačka ‘zapadnobalkanska’ inicijativa”, *Srpska politička misao*, god. XXIII, vol. 54, br. 4, Beograd, 2016, str. 169–185.
- Đukanović, Dragan, „Ključni koncepti srpskih vladara po pitanju saveza balkanskih država i naroda od 1860. do 1912. godine”, *Kultura polisa*, god. XVIII, br. 44, Beograd, 2021, str. 159–171.
- Đukanović, Dragan, „Transformacija Pakta za stabilnost u Jugoistočnoj Evropi: novi podsticaji regionalnoj saradnji”, u: Dragan Đukanović (ur.), *Međudržavni forumi za saradnju u Evropi: uporedni modeli*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2007, str. 173–190.
- Đukanović, Dragan, „Zapadni Balkan — stalni usud evropske periferije”, *Međunarodni problemi*, god. LXVII, br. 4, Beograd, 2015, str. 349–364.
- Đukanović, Dragan, Đorđević, Branislav, „Mali Šengen’ — koncept, implementacija i kontroverze”, *Međunarodni problemi*, god. LXXII, br. 3, Beograd, 2020, str. 595–618.
- Đukanović, Dragan, *Spoljnopolitički identiteti Srbije: protivrečnosti i refleksije*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2020.
- фон Кудехове Калерги, Рихард, *Паневропа*, Макеоднска искра, Паневропска унија на Македонија, Скопје, 2008.
- Gavranov, Velibor, Stojković, Momir, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1972.
- Hadžić, Faruk, „Jesmo li na pragu stagflacije?”, *Al Jazeera Balkans*, Sarajevo, 17. oktobar 2021, <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2021/10/17/jesmo-li-zbog-rasta-cijena-energenata-na-pragu-stagflacije>, 22/11/2021.

⁷⁰ Dragan Đukanović, „Zapadni Balkan — stalni usud evropske periferije”, *Međunarodni problemi*, god. LXVII, br. 4, Beograd, 2015, str. 349–364.

- Jakovina, Tvrtko, *Budimir Lončar: Od Preka do vrha svijeta*, Službeni glasnik, Beograd, 2021.
- „Joint Statement of the leaders of ‘Open Balkan’”, Skopje, 29 July 2021. <https://vlada.mk/node/26063?ln=en-gb>, 22/11/2021.
- „Joint Statement on the Western Balkans”, The United States and the European Union, U. S. Department of State, October 20, 2021. <https://www.state.gov/joint-statement-on-the-western-balkans/>, 22/11/2021.
- Jovanović, Jovan M, *Diplomatska istorija Nove Evrope 1918–1938*, Tom II, Izdavačka kuća Koste J. Mihailovića, Beograd, 1939.
- „Komšić i Džaferović sa Eskobarom: Za SAD neprihvatljiva promena Dejtona”, *NI*, Beograd, 8. novembar 2021. <https://rs.n1info.com/region/komsic-za-sad-nece-biti-prihvatljivonista-sto-se-tice-promena-dejtona/>, 21/11/2021.
- Ladevac, Ivona, „Odgovor Kine na novi bezbednosni izazov”, u: Vladimir Ajzenhamer, Nebojša Vuković (urs), *Čovek, prostor, tehnologija, ideje: međunarodna bezbednost u trećoj dekadi 21. veka*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2020, str. 126–151.
- Lopandić, Duško i Kronja, Jasminka, *Regionalne inicijative i multilateralna saradnja na Balkanu*, Evropski pokret u Srbiji, Fondacija Feridrich Ebert, Beograd, 2010.
- „Merkel: Berlinski proces je nezamenljiv, ‘Otvoreni Balkan’ ga može ubrzati”, *Gradski*, Podgorica, 14. septembar 2021. <https://gradski.me/merkel-berlinski-proces-je-nezamjenljiv-otvoreni-balkan-ga-moze-ubrzati/>, 21/11/2021.
- „Merkel: Mladi na Balkanu će saradivati već od školskog uzrasta”, *Buka*, Banja Luka, 2. jul 2016. <https://6yka.com/novosti/merkel-mladina-balkanu-ce-saradivati-vec-od-skolskog-uzrasta>, 22/11/2021.
- „Ne može biti ‘Otvorenog Balkana’ dok je Srbija zatvorena za Kosovo”, *NI*, 11. novembar 2021. <https://rs.n1info.com/vesti/kurti-ne-moze-biti-otvorenog-balkana-dok-je-srbija-zatvorena-za-kosovo/>, 21/11/2021.
- „Non Paper on the New Concept of Joint Performance of the Western Balkan countries aimed at Intensifying EU integration (Western Balkan Six — G6)”, April 2013. https://www.ceas-serbia.org/images/2015-i-pre/Non_paper_on_the_Western_Balkan_Six_G6_ENG_MEU.pdf, 22/11/2021.
- „Open Balkans’ Summit opens in Belgrade”, *NI*, Belgrade, 4 November 2021. <https://rs.n1info.com/english/news/open-balkans-summit-opens-in-belgrade/>, 22/11/2022.
- Pavlović, Stevan K, *Istorija Balkana 1804–1945*, treće izdanje, CLIO, Beograd, 2018.
- Petrović, Ivica, „Odlazak Angele Merkel će biti kraj Berlinskog procesa?”, *Deutsche Welle*, Berlin, 21. oktobar 2021. <https://www.dw.com/bs/odlazak-angele-merkel-%C4%87e-bit-i-kraj-berlinskog-procesa/a-59152155>, 22/11/2021.
- Predrag Simić, „Balkan i balkanizacija — jedan vek kasnije”, *Balkanske sveske*, br. 3, Niš, 2014, str. 13–28.
- Sladek, Zdenjek, *Mala Antanta 1919–1938.: Njene privredne, političke i vojne komponente*, Službeni glasnik, Beograd, 2019.
- Stojković, Momir (ur.), *Balkanski ugovorni odnosi (1876–1996)*, I tom, JP Službeni list SRJ, SJU „Međunarodna politika”, 1998.
- Šuka, Anila, „Velika zbrka oko Malog Šengena”, *Deutsche Welle*, Berlin, 20. septembar 2020. <https://www.dw.com/sr/velika-zbrka-oko-malog-%C5%A1engena/a-54935097>, 21/11/2021.
- „U. S. Commitment to the Western Balkans”, Ned Price, Department Spokesperson, April 26, 2021. <https://www.state.gov/u-s-commitment-to-the-western-balkans/>, 22/11/2021.

Dragan R. Simić, Dragan Đukanović, Dragan Živojinović

REGIONAL COOPERATION ON THE BALKAN PENINSULA
AT THE BEGINNING OF THE XX AND XXI CENTURIES:
SIMILARITIES AND DIFFERENCES

The authors of this paper highlight the main trends in the origin and development of regional initiatives in the Balkans since the beginning of the XXI century (the Balkan Pact and the Little Entente), as well as the similarities and differences with today's dominant forms of multilateral cooperation in this region of Europe (particularly the Regional Cooperation Council, the Berlin Process and the "Open Balkans"). Therefore, the authors will indicate the international influences on the configuration of regional cooperation in the Balkans over the aforementioned periods, as well as how much it is affected by the complexity of relations between the regional states and their internal circumstances. Furthermore, they will discuss how the historical divisions among the Balkan states are reflected in the dynamics of regional cooperation.

In this regard, they point out certain parallels between the organizational forms of cooperation in the region, their working methods, and internal procedures around the turn of the century and the previous century.

Keywords: the Balkans, regional cooperation, the Balkan Pact, the Little Entente, the Berlin Process, the Regional Cooperation Council, the "Open Balkans"

